

Др Сара Митић¹, доцент
Универзитет у Нишу
Правни факултет
Србија

ВОЈСКА У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ

Апстракт: Историја државе и права, разматрајући темеље државноправног уређења, неминовно упућује и на питање војске. Као носилац силе принуде, војска представља услов постојања и функционисања државе, која од најранијих цивилизација па све до данас остаје најзначајнији облик друштвене организације. Српска средњовековна држава у погледу војне структуре показује извесне особености, али и бројне сличности са византијским моделом, као и са родовско-племенским уређењем на чијим основама су настале ране и ранофеудалне српске државе, а затим и држава развијеног феудализма. Од сатника и тисушника који су, као војни дружиници, били део сабора у Немањиној Србији, преко пронијара као војних обвезника, па све до тевтонаца који су чинили личну гарду цара Душана, војна снага српске средњовековне државе бележила је континуирани успон све до слома феудалног поретка и пада под власт Османлија.²

Кључне речи: војска, средњовековна Србија, цар Душан

I

Када се осврнемо на војну моћ настајућих српских држава на Балкану, неопходно је да се осврнемо на генезу распада родовскоплеменске заједнице и њено утапање у државноправна уређења раних и ранофеудалних српских држава, а потом и српске државе развијеног феудализма. Родовскоплеменско уређење третирало је оружане снаге и као одбрамбени и као освајачки фактор, али су оружане снаге представљале слику, макар и формалне једнакости свих чланова родовскоплеменске заједнице. Израстање ових заједница у државне

¹ sara.mitic@prafak.ni.ac.rs, ORCID: 0000-0003-2707-7190; Sara Mitić, University of Niš, Faculty of Law, Serbia

² Рад је настао као резултат истраживања на пројекту „Одговорност у правном и друштвеном контексту“ који финансира Правни факултет Универзитета у Нишу, у периоду од 2021–2025. године.

творевине донело је са собом потребу заштите државе, макар она била и у рудиментарним облицима, од спољашњег, али и унутрашњих фактора. Оружане снаге, штите границе, освајају за челника државе нове територије, али и бране унутрашње уређење државе како од могућих побуна осиромашњених слојева који постају зависни сељаци, тако и од амбициозних виших слојева друштва који постају властела жељна власти, богатства и нових територијалних проширења.

Писани подаци, ретки, али ипак постојећи, о одржавању сабора у време Стефана Немање, указују, између осталог, и на војне дружинике који ће постати основа регуларних војних снага, па и будуће велике и мале властеле. Сатници и тисушници, именом означени као заповедници над стотином и хиљадом војника, партиципијенти су сабора, државног тела, које са владаром доноси важне одлуке.³ Како се процес феудализације приближавао својој коначности, тако је и значај властеле растао. Феудалне војске су територијалне, земаљске војске, зато је и војна обавеза била везана за земљишни посед. Начелно су и баштиници и пронијари били дужни да дају војску, али је њихов карактер почивао на сасвим другачијим основама. Пронија у Србији представља посебну врсту условног поседа који намеће титулару обавезу војне службе у корист државе, а који се налази на располагању државе и чини њену својину. Пронија за разлику од баштине, не представља безусловну својину, већ само условну државину, макар и наследну.⁴ То је условило и врсту војних снага које су били дужни да дају припадници властеле. Док су баштиници, окупљани према потреби, односно у случају непосредне ратне опасности, дотле су пронијари били у статусу активних бораца. Како је српска средњовековна држава јачала, тако су постојеће војне снаге постале недовољне, не само за одбрану граница, већ и за нова освајања. Цар Стефан Душан користи све више најамничку војску, стране плаћенике, као професионалне војнике, а најбоље међу њима користи као своју личну гарду.

II

Војна организација је била подељена на три дела: властела са пратњом, оружани тежаци и пастири, и страни најамници. Прву групу је, углавном, сачињавала коњица пронијара, другу, лако наоружани и врло хитри пешадијски стрелци, док је стране најамнике бирао владар и плаћао из своје благајне.⁵ Врховни војсковођа био је владар, краљ, касније цар. На челу војски, одмах испод

³ Нека квазилингвисти који и дијалекатске мрвице стављају у контекст посебних језика размисле о томе каква је разлика између српског, хрватског и босанског језика. Јер је очигледно да новостворени језици користе старе српске речи као своје изворне. Сатник је био чин у хрватском домобранству, чин и у време НДХ, а у ствари је један од источника српских појмова који се, ето, налазе у помени Немањиних сабора.

⁴ Г. Острогорски, *Пронија у Византији и јужнословенским земљама*, Београд, 1951, 133–134.

⁵ К. Јиречек, Ј. Радоњић, *Историја Срба*, књига II, Београд, 1978, 106.

владара, биле су војводе, које су према одредбама Душановог законика, могле да издају наређења исто као и цар, односно њихове заповести имале су снагу као да их је цар издао.⁶ Међутим, вођење војске од стране војвода у одсуству владара, често није било добро због великог броја војвода. По речима Кантакузена, у јесен 1342. пред Сером, српском војском заповедало је двадесет племића, међу којима су најстарији били Вратко и Оливер.⁷ У корелацији са врховним војним заповедништвом, била је и функција врховног судије у војци коју је, такође, обављао владар, а војводе су га заступале.⁸

Није ближе позната деоба на пукове, који су, највероватније, били формирани по жупама. Заставе су представљале њихова видна обележја, према којима су се војводе називале и стегоношама. Унутрашње устројство било је уређено по угледу на византијски или римски систем према декадном систему. На државним саборима, у време Стефана Немање, биле су окупљене војводе, тисушници, сатници, петидесетници и десетници.⁹

Војска је полазила у бој с многобројним развијеним заставама¹⁰ праћена звуцима труба. Убојно оружје били су копље, мач, палица од дрвета и метала, дрвени или рожани лук са стрелама,¹¹ док се у приморју највише користила праћка. За одбрану су служили штитови, шлемови, оклопи, верижне огрлице и оклопи за ноге, као и тешка коњска опрема.¹²

Када је реч о начину ратовања на Балканском полуострву, правила се разлика у ратовима између хришћана исте вере и припадника различите вере. Важио је обичај да се, у ратовима између хришћана исте вере, конкретно Византинаца, Епираца, Бугара и Срба, задржавају у ропству само војсковође (у железним оковима на ногама), док су обични војници били разоружавани и слати кућама. Изван бојног поља нису вршена убиства, а ни заробљеници нису продавани у робље. Постоје подаци да су једино најамничким вођама друге вере одсецане главе и набијане на копље, као што је то био случај са Татарином у византијској служби. За време ратовања, постојао је обичај и да се уцене главе противника. Ратовање се најчешће сводило на пустошење непријатељске земље, односно

⁶ Члан 129. Душановог законика: „На војсцѣ ка всакој да обладају војводе колико и цар; што реку да се чује. Ако ли их кто пречује у чем, да јест то-зи осужденије које и онемзи који би цара преслушали. И судовве, мали и големи, који су на војсцѣ, да им суде војеводе, а ин никто”.

⁷ Kantakuzenos, *Histories III*, cap. 45 (завршетак), 49.

⁸ Исто.

⁹ Доментијан, *Житија Светиої Саве*, Београд, 1998, 28, 152.

¹⁰ До нас није доспела старосрпска ратна застава. Међутим, В. Качановски описао је једну стару црквену заставу која се налази у Моровићу, у Срему. На једној страни насликан је архангел Михаило, на другој Исус Христос, Свети Димитрије и сунце, са српским натписом где се помињу задужбина краља Уроша, црква Св. Тројице у Црној Гори и град Призрен.

¹¹ Коришћене су и отровне стреле. Војници Хајнриха Лава осетили су снагу отровних стрела, приликом сукоба са Србима на Морави, 1172. године, као и крсташи трећег похода, 1189. године, на маршу Браничева ка Нишу.

¹² К. Јиречек, *Историја Срба*, књига I, Београд, 1978, 273.

уништавању воћњака и винограда и спаљивању зграда. Извиднице су ишле испред војске.¹³ Војне трупе су највише успеха постизале у својој земљи, док се на дуготрајно ратовање у далеким земљама гледало нерадо.¹⁴ У позније доба Немањића, све је мање било битака на отвореном пољу, већ се освајало тврђавском војском, опсадом градова. Немањићи нису имали своје флоте, већ користили флоте потчињених градова Котора, Улциња и Будве. Дубровник је понекад давао помоћ на мору.¹⁵ За помоћ на мору, Дубровчани су добијали повластице које су се односиле на ослобођање од плаћања данка за винограде и царине за робу.¹⁶ У складу са својим освајачким претензијама цар Стефан Душан је купио од Млечана за готов новац четири нове наоружане галије.

У средњем веку, Срби су важили као ратоборан и храбар народ. Да је такво виђење тачно показују извештаји и мемоари савременика који са много дивљења говоре о српским ратницима. Цар Манојло Комнин је за време својих војних похода, само један пут у току 1150. године успео да продре до обале Таре. Године 1189. цар Фридрих I Барбароса преговарао је са великим жупаном Стефаном Немањом и царевима Петром и Асеном о могућем савезу.¹⁷ Снагу српских ратника, осетио је и угарски краљ Лудвиг I против цара Уроша, 1359. године, код Рудника. Угарски војници претрпели су огромне губитке, а велики допринос дали су наоружани сељаци који су својим сталним узнемиравањем додатно ометали противника.¹⁸

III

Главни део оружаних снага чинила је властеоска војска. Процес феудализације који је одмакао за време Стефана Немање, довршен је за време владавине његових потомака. Феудалне војске су територијалне, земаљске војске, зато је и војна обавеза била везана за земљишни посед. Властела се у средњовековној Србији делила на велику и малу властелу, и властеличиће. Такође, властела се делила и према својинском односу према поседу, на пронијаре и баштинике. Пронија у Србији представља посебну врсту условног поседа који намеће титулару обавезу војне службе у корист државе, а који се налази на располагању државе и чини њену својину. Пронија за разлику од баштине, не представља безусловну својину,

¹³ К. Јиречек, Ј. Радоњић, *Историја Срба*, књига II, Београд, 1978, 109.

¹⁴ Постоје подаци да је војска Уроша II, под војковођом Новаком Гребостреком, ратовала у Малој Азији како би помогли војсци цара Андроника II против Турака. Међутим, већину војске сачињавали су страни најамници.

¹⁵ Н. Гажевић, *Војна енциклопедија*, том 9, Београд, 1975, 43.

¹⁶ Потврду томе даје уговор између Владислава и Дубровника који је склопљен између 1234. и 1235. године. Вероватно да је он постојао још у време Стефана Немање и Стефана Првовенчаног. Почев од владавине Стефана Уроша I, нема таквих уговора.

¹⁷ Н. Гажевић, *opt. cit.*, 106.

¹⁸ М. Villani IX, *Come il Re d'Ungheria passo nel Reame di Rascia*, Muratori, Script. XIV, 562, 32.

већ само условну државину, макар и наследну.¹⁹ Према слову Душановог законика, баштине су слободне од свих радњи и пореза, осим да дају соће²⁰ и да војују војску.²¹ Ова одредба се односила само на слободне баштине властеле, велику и малу властелу, и властеличиће. Баштине нису биле задужене одређеним војним контингентом. Будва је, за време цара Душана, била у обавези да стави на располагање 50 људи под једним капетаном за акцију на ограниченом простору. Такве обавезе могле су да се односе и на друге градове који су били у административном односу према круни, али се таква ситуација није могла односити на властеоске баштине у унутрашњости земље.²² С друге стране, пронија је била изразито војничко добро које се давало само активним борцима за вршење војне службе.

Пронија²³ као земљишни посед указује на тежњу српске средњовековне државе да присвоји огроман део византијске традиције. Но може се поставити и питање да ли је то била само тежња да растуће српско краљевство, потом царство буде у сваком погледу сукцесор некада моћног РOMEЈСКОГ царства, или је концепцијски прагматизам српских владара присвојио пронију као једну од основа војне моћи владара. Не треба ићи даље у давању одговора, од тумачења одредби Душановог законика. Пронијар је властелин. Припада повлашћеној друштвеној класи, чији су антипод себри (збирни назив са све сталешке групације зависног становништва). Зашто га онда владар у Законику посебно истиче и штити његова права, указујући да му зависни сељак дугује исто што и баштиник?²⁴ Зато што је пронијар војник и своје привилегије дугује својој војничкој служби, а у својинском смислу, његов посед је ограничен у односу на баштину, као и у погледу остваривања права на наслеђивање. Законодавац његов положај и не покушава да изједначи са баштиником, али га на другој страни, посебно штити, наглашавајући његов значај у систему војне моћи државе.

Властеоска војска је окупљана по потреби. На позив владара, властела је долазила на одређено место у одређено време. Међутим, властела се није увек

¹⁹ Г. Острогорски, *Пронија у Византији и јужнословенским земљама*, Београд, 1951, 133–134.

²⁰ Соће, новчани приход који је чинио економску основу владареве власти у средњовековној Србији. Соће је представљао порез на земљу. О његовом значају говори и одредба Душановог законика према којој се властелину одређује казна затварања док не плати дуплу вредност пореза који дугује.

²¹ Члан 42. Душановог законика.

²² Н. Гажевић, *Војна енциклопедија*, том 9, 41–42.

²³ Пронија се први пут помиње у повељи краља Милутина манастиру Светог Ђорђа код Скопља. Из наведене повеље може да се примети да је извесни Драгота земљу добио још од византијске царске владе. Краљ Милутин, након запоседања области Скопља, наишао је на византијске проније, којима је он, као нови носилац врховне власти, располагао као и византијски цареви. Вероватно да је систем проније много раније настао у српској држави, с обзиром да је српска експанзија на рачун Византије постигла успехе већ за време Стефана Немање.

²⁴ Члан 68. Душановог законика: „Меропхом закон всю земљу. У недеље да работају два дни пронијару, и да му дава у године перперу цареву, и заманицом да му се коси дан једин и виноград дан једин, а кто не има винноград, аони да му работају ине работе дан. И што уработа меропх, то-зи все стежи, а ино, през закон, ништо да му се не узме”.

спремно одазивала. То је најчешће био случај када није било непосредно заинтересована за рат, а владар није био довољно јак, како би је приморао на ратује. Властела је имала оружје у свом власништву, па је и ратовала за своје интересе. Осим тога, властела је неретко имала сукобе међу собом. Душанов законик, у једном члану, као да тежи да међусобне свађе великаша сведе на минимум, прописујућу казну за лица која се прикључе сукобу.²⁵ Властеоске војске су, такође, имале важну улогу у династичким сукобима. Пронијари су, у начелу били послушнији према владару и из тог разлога су они били намесници земаља. Властела се борила на коњима, а од оружја је користила копље и мач, и могуће, буздован. Властеличићи су били претежно пешаци, а осим копља и мача, поседовали су и штит. Постојали су оклопи за људе и коње.²⁶

Црква је, у средњовековној Србији, имала феудалне поседе. Самим тим, њени припадници имали су положај цркене властеле, осим сеоских попова који су припадали зависном становништву. Црквена властела је имала економске, управне и судске имунитете, али није дуго вола војну службу Манастирски људи се у повељама ослобађају те дужности, али су зато били у обавези да чувају манастирске куле, као у Призрену,²⁷ или да дају страже, какав је био случај са Светом Гором.²⁸

Осим властеле, војску су чинили и зависни сељаци и пастири. Међутим, мало је вероватно да је њихов удео у непосредним борбама био велики. Властела је водила у рат потчињене слојеве само у оноликом броју који је могла да издржава и то вероватно, слуге и коњушаре који су били наоружани. С друге стране, радна снага је била значајна и из тог разлога, нису имали интерес да од добрих кметова стварају рђаве ратнике. Такође, тешко да би наоружани кметови могли да трпе заповести властеле. Њихова важна улога састојала се у одржавању и чувању утврђених градова, стражи на путевима и на граници где је властела крајишника²⁹ била одговорна за сигурност.³⁰ Онај број који је учествовао у борбама, углавном је чинио пешадију. Власи као војници се помињу у хрисовуљи манастира Бањске. Из једне повеље из 1436. године сазнаје се да су Власи у Хрватском приморју на Цетини били дужни да ратују са штитом, мачем и стрелама.

Градско и варошко становништво је у ширем смислу учествовало у одбрани државе. Њихова обавеза састојала се у одржавању градова у добром стању и подизању нових грађевина (градозиданије). Душанов законик предвиђа обавезу

²⁵ Члан 131. Душановог законика: „На војске сваде да нест. Ако ли се свадита два, да се бијета, а ин никто от војник да им не поможе. Али кто потече и поможе на порвицу, они-зи да се бију”.

²⁶ Н. Гажевић, *Војна енциклопедија*, том 9, 43.

²⁷ По једној повељи краља Стефана Драгутина, села код Призрена била су у обавези да дају пограничну стражу против Грка.

²⁸ К. Јиречек, *Историја Срба*, књига I, Београд, 1978, 273.

²⁹ Душанов законик у члану 49. прописује обавезу властеле крајишника да надокнаде штету која би настала у случају да страна војска други пут прође кроз територију за коју су они задужени и изврши крађу.

³⁰ Н. Гажевић, *opt. cit.*, 43.

грађана, града или жупе на подизање и обнављање града³¹ или куле.³² По речи-ма Кантакузена, цар Стефан Душан је великим улагањима подигао утврђење у граду Бер, у јужној Македонији. Градско становништво је имало обавезу чувања града³³ и дању и ноћу, и у време мира. Та обавеза чувања града се називала градобљуденија. Становници жупе су чували страже на путевима³⁴, поготово на планинама, а такође, и у пограничним жупама.³⁵

IV

Јачање српске средњовековне државе са собом је носило и модификације оружаних снага, не само по питању опсега партиципације у државној хијерархији, већ и у самој структури организације власти и положаја владара. Војни дружиници, као један од нуклеуса стварања властеоског слоја, већ су постали давна прошлост. Положај владара је био такав да је захтевао другачији систем обезбеђења, различит од ослањања на власт епске војне снаге и пронијаре, као војнике по позиву и друштвеном положају. Владара су све више чували и били му важан ослонац страни најамници, као телесна гарда.

Најамници се, нарочито, јављају за време краља Милутина³⁶ када обновљени рудници почињу да доносе велике приходе централној власти. Помињу се Кумани, малоазијски Турци, јужноруски Татари и хришћански Осети са Кавказа, а такође и искусни ратници са запада. Краљ Милутин послао је, 1321. године, скоро 2000 Кумана у помоћ свом тасту цару Андронику II.³⁷ Међутим, било је примера и одметања страних најамника. Мелек, Турчин хришћанске вере, најпре у византијској служби, а касније у каталонској, примљен је од стране краља Милутина. Мелек је склопио заверу с намером да убије краља и опљачка државу,

³¹ Термин град се користио за места која су имала утврђење насупрот трговима који су били трговачки или занатски центри, или рударска места, али без утврђења.

³² Члан 127. Душановог законика.

³³ Члан 158. Душановог законика: „Ако је брдо пусто међу жупама, села околња, која су около тога-зи брда, да бљуду стражу. Ако ли не узбљуду стражу, што се учини у том-зи брду у пустоши штета, или гуса, или крађа, или које зло да плаћају околња села којим јест речено бљустити пут”.

³⁴ Члан 157. Душановог законика: „Где се обретају жупе смесне, села црковна или царства ми, или властелска, и буду смесна села, и не буде над том-зи жупом једнога господара, на ако буде ђефалије и судије царства ми, којих јест поставило царство ми, да поставе страже по всех путех, и ђефалијам да предаде путове да их бљуду стражама. Да ако се кто гуси или украде, или које зло учини, та-зи час да гресу ђефалијам, да им плаћају от своје куће, а ђефалије страже да ишту и гусаре и тати”.

³⁵ К. Јиречек, Ј. Радоњић, *Историја Срба*, књига II, Београд, 1978, 115.

³⁶ Вероватно да је најранији случај коришћења најамничке војске била битка код Пантина где су се сукобили Немања и његова браћа. Немањина браћа користила су најамничку војску састављену од Турака и Франака ојачану византијским одредима. Краљ Драгутин је као помоћ, у бици на Гатачком пољу, добио поред угарских одреда и куманске најамнике.

³⁷ Kantakuzenos I, cap. 7.

али га је краљ Милутин предухитрио и победио својом војском.³⁸ Натпис у Тревизу из 1304. године говори о Италијанима као страним најамницима. Према натпису, *Franciscus de Salomone*, брат тамошњег епископа Кастелана *de Salomone*, произведен је за витеза од стране краља Милутина. У бици код Велбужда 1330. године, помињу се, такође, страни најамници. Према Нићифору Грегори, у српској војсци било је 1000 коњаника „Келта”, док Кантакузен наводи 300 оклопника „Аламана”.³⁹ Међутим, дубровачке архивске књиге из тог периода помињу имена: *Johannes Martino de Ponte de partibus Yspanie, constabilis regis Sevie et Maritime regionis, Petrus Borgognus constabilis, Petrus Seminus constabilis, Petrus Lopez, Lodricus de Spura Aragonia*, што наводи на закључак да они нису били ни Французи, ни Немци, него Шпанци.⁴⁰

Телесна стража Стефана Душана била је састављена од 300 немачких најамника, Тевтонаца. Најамници су имали најсавременије наоружање и војну опрему, а били су ангажовани на различитим борбеним задацима. Припадали су роду тешке коњице, али су били способни за обављање других борбених задатака у својству пешадије. По правилу, дејствовали су у пуном саставу, а на њиховом челу, непрестано је био један командант, витез Палман.⁴¹ За време владавине Стефана Душана (1331–1355), витез Палман Брахт (*Palman (us) Teutonicus Capitaneus gentis armigens*) био је важна личност на његовом двору. Његова служба, код цара Дужана, меша са легендом,⁴² која паралелно тече са оним што стоји у историјским изворима. Први пут се помиње у дубровачким архивским књигама, у октобру 1333. године као *stipendarius domini regis Raxie*. Дана 20. октобра 1333. године *dominus Palmanus Teutonicus* прима од *Paullucio upothecario* заложено оружје како би га предао краљевом личном лекару магистру Антонију. Палман се помиње и у априлу 1336. године, када су изасланици аустријског херцега Отона, пролазили кроз Дубровник како би преговарали о женидби.⁴³ Папа Иноћентије VI послао

³⁸ Nikephoros Gregoras VII, cap. 7,6 i cap. 8, 1.

³⁹ К. Јиречек, Ј. Радоњић, *opt. cit.*, 110.

⁴⁰ *Diversa Cancellarie 1328–1330*, Архив Дубровника.

⁴¹ М. Алексић, “Реформа српске војске у време Стефана Душана”, *Војно-историјски гласник*, бр. 2, 2015, 15.

⁴² Палман Брахт је, свакако, био особа од поверења цару Душану. Поједини подаци се налазе на међи истине и легенде, али су свакако значајни. Наводно је Палман Брахт, рођен у аустријској провинцији Штајерској око 1290. године. У 27. години живота одлази на путовање због неузвраћене љубави једне грофице. Могуће да је имао дефект усне, познатији као двострука зечја усна, због које и је пошао на пут до Свете Земље. На том путу, 1331. године упознаје краљевића Душана и од тада постаје његова десна рука. Постоји и наводна анегдота која је везана за њихов однос. Прича каже да се једног дана појавио витез, и стао поред цара. Сви су приметили да је виши од њега и кренули су брже боље да га склоне да се цар не наљути. Иначе, цар Душан је био висок 2,14 м. Цару Душану ово није промакло, и зауставио их је речима: „Он ће у мојој гарди имати посебно задужење, одмах му дајте и највишег и најснажнијег коња!”

⁴³ Иако је Стефан Душан био у браку са Јеленом, изасланици су желели да преговарају о могућем браку са Јелисаветом, синовicom Отона, ћерком Јелисавете Арагонске и покојног немачког краља Фридриха Лепог.

је, преко својих изасланика 1354. године, писмо за капетана Палмана „*capitaneus gentis armigere ad stipendia regis Rassie*”. Папини изасланици затекли су на двору цара Душана 300 Немаца, племића и најамника који су били под командом једног капетана, чији име није познато, али који је био веран присталица римокатоличке цркве.⁴⁴ Да је Палман био особа од поверења цару Душану говори и мисија спасавања кнегиње Јелене, Душанове сестре, у тврђави Далмације.⁴⁵

Из докумената дубровачког архива, долази се до података и о другим најамницима који су били у српској служби. Најпре његов брат Кијаране⁴⁶ и његов синовац Ђорђе.⁴⁷ Затим, Дитрих из Беча (*Detregius de Vienna*) и Рафа из Штајра (*Rafus de Stayro*). Крафтин из Валтинберга (*Craftinus de Valtinberch*) био је из Липнишког града при Радовљици (*Waldenberch*).⁴⁸ Фридрих из Ортинбурга (*comes Federicus de Ortinburgo*) био је истоименог корушког града. Међу најамницима, наилази се и на Грегора Паулича (*Gregorius Paulig*) који је био словеначког порекла.⁴⁹ Изгледа да једна, наизглед, кривичноправна одредба Душановог законика, говори о најамницима. „Властеле и властеличићи који греду у двор царства ми, или Грк, или Немац, или Србин, (или властелин или ин кто љубо), тере доведе собом гусара или тата, да се онзи господар каже како тат и гусар”.⁵⁰

Најамничка служба у Србији описана је у белетристичкој књижевности, у италијанском витешком роману „*Fortunatus Siculus ossia L' Avventuroso Siciliano*”.⁵¹ Пет барона, незадовољни превратом у отаџбини, након Сицилијанске вечери (1282) крећу у разне земље у туђину. *Messer Ulivo da Fontana* ступа у службу српског краља (*re di Rascia*) за којег се наводи да може да наоружа 20 000

⁴⁴ Писмо Филипа Мезијера, кипарског канцелара, послато Јовану, канонику ноајонском, говори о томе. Филип пише како му је цариградски патријарх, Петар Тома, говорио да је једном, као папски легат, дошао у Србију како би пропагирао римокатолицизам, а да је цар Душан, који је био велики противник римокатолика, запретио смртном казном сваком римокатолику који би присуствовао миси. Упркос забрани, Палман је са својих 300 витезова присуствовао миси. Након тога их је Стефан Душан позвао, претећи им смртном казном, на шта је Палман одговорио да су спремни на смртну казну или затвор, за љубав Христову и да са њима може да учини шта год жели. Према писању Мејизера, Стефан Душан насмејао и казну им опростио.

⁴⁵ К. Јиречек, Ј. Радоњић, *Историја Срба*, књига II, Београд, 1978, 111–112.

⁴⁶ Флорентинцу Лутију, посланику краља Стефана, пред сведоцима, исплата светодимитровског дохотка 26. октобра 1336. године у Дубровнику „*presentibus Milos Verčevich de Raxia, Chiarane (sic) fratre Palmani Teutonici, stipendiario predicti domini Regis*”. Div. Rag.

⁴⁷ „*Giorgius nepos domini Palmanni Teotonici*” примио је од Толе Делафоте (*Dellafota*) пет дуката, а за то је zaloжио шлем с грбом, мач, два ланена чаршава и једну хаљину, 30. децембра 1343. године.

⁴⁸ F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku V*, Ljubljana, 1902, index.

⁴⁹ М. Динић, *О виџезу Палману*, Београд, 1933, 1.

⁵⁰ Члан 173. Душановог законика.

⁵¹ Писац романа остао је непознат. Раније је постојало мишљење да се ради о Дантеовом пријатељу, Бозони из Губије у Умбрији. Бозоне је био присталица Гибелина, помиње се као *podesta, capitano del popolo* и сенатор у периоду од 1300. до 1349. године. Међутим, Мацанти је у својој студији доказао да Бозоне де Губијо није могао да напише ово дело. Сачувани текст има празнина, недоследности и уметке комада који су преписани из познатих флорентских рукописа. Књига је написана вероватно пре 1400. године.

коњаника. Уливо је, убрзо, постао маршал и генерални капетан краљевске војске. Писац описује ратовање Срба са кнезом од Мореје и освајање Патраса. Такође, говори и о слању Улива у помоћ јерменском краљу против вавилонског султана. Живописно је дат приказ ратовања са Угрима. Уливо успева да копљем обори с коња угарског краља и на тај начин помаже Србима да извојују велику победу. Историјска позадина догађања у роману су угарско-српски ратови 1316–1355 и продирање цара Стефана Душана у северну Грчку, док пријатељство српског краља са странком напуљских Анжуанаца упућује на старије успомене из 1271–1316.⁵²

V

Српска војска у време српске средњовековне државе, а поготово за време српског средњовековног царства, имала је улазну кривуљу све до пада под отоманску власт. Војни дружиници, из чијих редова је настала властела у Србији, вероватно су прве војне снаге. Појављивање сатника и тисушника на сабору у Расу, показује значај ових снага за саму државу. Они су учесници тог тела, где заједно са владарем, доносе најзначајније одлуке које се односе на законодавна, политичка и верска питања, питању рата и мира и промена на престолу. Из реда војних дружиника, касније се развија властела која, у складу са својим феудалним обавезама, дугује војну службу. Осим баштиника чији је посед био наследан, пронијари чине главнину оружаних снага јер је њихов посед у директној вези са вршењем војне службе. Душанов законик посебно штити положај пронијара и даје му одређене привилегије које немају ни баштиници, а ни остале категорије становништва, наглашавајући његов значај у систему војне моћи државе

О снази српске војске у време српског средњовековног царства, највише говоре освајања и проширења границе државе. Одмах по ступању на престо, цар Стефан Душан окренуо се бољем организовању војних снага. Стално загладан у Византију, уредио је и војску по угледу на њихов војни систем. Из тог разлога, уводи најамничку војску, као професионалну војску коју финансира из државне благајне. Његов одред од 300 најамника на челу са Палманом, омогућио је остваривање Душанових територијалних претензија. Заузимањем Епира и Тесалије 1348. године, Србије је достигла врхунац своје територијалне експанзије.

Витез Палман Брахт, војсковођа Душанове личне гарде, како се често назива, био је несумњиво особа од великог поверења. На основу доступних извора, може се утврдити да је он обављао најважније, како државничке, тако и задатке који су лично цару Душану били од велике важности. Његова улога на релацији војковођа–јемац–проводација још више говори у прилог важности његове улоге.

На крају, у прилог важности војних снага у време српског средњовековног царства, говоре и многобројне легенде, које некад немају велике повезаности са

⁵² К. Јиречек, *Историја Срба*, књига I, Београд, 1978, 274.

стварним историјским догађајима. Њихова бројност, указује на понос обичног народа, а прикази неустрашивих догађаја, на потребу да се још више истакне снага, већ моћне војске српског средњовековног царства.

Извори и литература

Извори:

Архив Дубровника, *Diversa Cancellarie* 1328–1330.
Душанов законик

Литература:

Алексић, М. „Реформа српске војске у време Стефана Душана”. *Војно-историјски гласник*, бр. 2, 2015, 9–32.
Villani IX, М. *Come il Re d’Ungheria passo nel Reame di Rascia*. Muratori, Script. XIV.
Гажевић, Н. *Војна енциклопедија*, том 9. Београд, 1975.
Динић, М. *О вишезу Палману*. Београд, 1933.
Доментијан. *Житија Светиої Саве*, Београд.
Јиречек, К. *Историја Срба*, књ. 1. Београд, 1978.
Јиречек, К., и Ј. Радоњић. *Историја Срба*, књ. 2. Београд, 1978.
Kantakuzenos. *Histories* III, cap. 45.
Kos, F. *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku V*. Ljubljana, 1902.
Острогорски, Г. *Пронија у Византији и јужнословенским земљама*. Београд, 1951.